

Kljub obravnavanim slabostim je Jurančičev slovar glede frazeologije opravi več kot večina ne le slovenskih, ampak tudi srbohrvaško-drugojezičnih slovarjev sploh. Z obilico gradiva in nekaterimi uspešnimi teoretičnimi rešitvami pa prispeva k srbskohrvaškemu frazeološkemu slovarju.

Matej Rode

Gimnazija v Celju

UGOTOVITVE O SLOVENSKI PRIPOVEDNI PROZI V PETDESETIH IN ŠESTDESETIH LETIH 19. STOLETJA

V svoji knjigi razprav *Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze* (Mladinska knjiga 1975) je Matjaž Kmecl v uvodni opombi zapisal, da se je slovenska literarna veda doslej »dosti premalo korenito« ukvarjala s slovensko pripovedno prozo petdesetih in šestdesetih let. Kljub pričujočemu prispevku o tem pa po njegovem mnenju ostajajo »še neznanski nizi strukturnih in zgodovinskih vprašanj, ki so vredna in potrebna natančnejšega premisleka«. Ugotovil je, da je nastanek slovenske pripovedne proze v tem obdobju »prav gotovo mimo Prešerna najbolj osupljivo in bleščeč pojav slovenske književnosti tistega časa: v nekaj letih so (pisatelji, op. pis.) pridobili Slovincem vse temeljne proznopripovedne oblike, izoblikovali govor nove pripovedne proze do stopnje potrebne izrazljivosti, ločili pisanje po namembnosti — glede na bralca in njegove socialne, estetske in intelektualne interese, izoblikovali s tem v zvezi vrsto literarnih konceptov, potisnili tradicionalno priorizirano verzifikacijo domala na stranski tir« (str. 9). Naštete značilnosti obravnavane literarne ustvarjalnosti pri Slovincih so nedvomno takšne, da zaslužijo vso pozornost. Naš avtor se je lotil posameznih vprašanj v zvezi s to prozo z vso zavzetostjo in znanstveno pronicljivostjo ter skušal čimbolj prepričljivo in argumentirano prikazati nekatere odločilne in izredno pomembne lastnosti ter zakonitosti, ki jih vsebujejo prozna dela tega obdobja. Osvetlil je »tista družbena, zgodovinska, duhovna ozadja, ki tvorijo zaledje novi slovenski pripovedni prozi«, in prišel do sklepa, da se »z njihovega vidika ta proza ugleda mnogo prej kot zakonitost, pričakovanost in nujnost kakor kaj drugega — naključnejšega, enkratno genioznega na primer« (str. 10). Poleg tega so v ospredju razpravljavečevega zanimanja zlasti strukturno-izrazne značilnosti te proze.

Z uvodno razpravo o Ciglerjevi *Sreči v nesreči* je Matjaž Kmecl v najbolj izrazitih potezah zarisal pripovednoprozno situacijo pri nas pred »bujno razcvetelostjo« proze v petdesetih in šestdesetih letih. V okviru razpravljanja o proznih zametkih bi se po našem vsekakor kazalo bolj poglobiti v pripovedne strukture Vodnikovih poskusov in tako morda le nekoliko omiliti prozno gluhotu, ki zeva med homiletičnimi prispevki in prvo slovensko povestjo. Avtor je natančno opredelil funkcijo in vrednost pripovednega v pridižnem besedilu našega zgodnjega pisanja in nato pokazal na počasno osamosvajanje pripovednega. »V času romantičnega prerajanja književnosti,« pravi avtor, »so se pojavile težnje, da bi pripovedno v razmerju do pridižnega okrepili, bolj osamosvojili...« (str. 19). V to obdobje sodi tudi Ciglerjeva povest, ki kaže močnejše premike v nakazano smer, čeprav so v tem pripovednem tekstu opazni še zelo

izraziti elementi pridižnega. Kmecl je *Srečo v nesreči* razčlenil po snovni (prepričljivo je pokazal na snovne izvire Ciglerjevega pripovedovanja), zgradbeni in idejni plati ter po temeljiti in izčrpni osvetlitvi poglavitnih strukturnih značilnosti opredelil pomen povesti. »Neposredni, sprotni pomen« povesti vidi zlasti v »načinu pripovedovanja, s katerim je njen avtor znal naglo pridobiti zanimanje širokega slovenskega kmečkega občinstva« (str. 52–53). Delo je »kljub svoji literarnovrstni (povestni) prvosti zakasnelo in nekam stransko glede na oceno sveta, ki jo nudi, glede na način pripovedovanja (brez posluha za človekovo individualnost, predvsem psihologijo in čustvovanje, pa za krajinopis in detajle) — glede na to pač, da se je sicer pojavilo v času, ko v Evropi cvete romantika, ali pa se že celo romantično slovstvo od daleč umika realističnemu«. Toda ostaja »le prva slovenska daljša pripoved v prozi, povest. Kot takšna, pa tudi z vsemi kasnejšimi odmevi, ki jih je sprožila, predstavlja slovenski literarni vedi brez dvoma vsega upoštevanja vreden književni spomenik« (stran 54–55).

Avtor je prvi slovenski povesti odmeril kar precej prostora in razčlenjevalne volje in s tem skušal v bolj celostni obdelavi zaokrožiti začetno obdobje slovenskega pripovedništva. Za preostale dele knjige pa je v precejšnji meri značilno, da je s tenkim posluhom za bistveno pri posameznih vprašanjih za zdaj le odkrival in problematiziral ključna, a doslej ne dovolj opažena literarna vozlišča v pripovedni prozi petdesetih in šestdesetih let in si na ta način pripravil dokaj trden temelj za sintezo. In tako smo že v naslednjem sestavku — »Zorenje mišljenja in govora za pripovedno prozo novega tipa« — sredi te zanimive pripovedne snovi. Potreba in razvijanje mišljenja v drugo smer, kot ga je gojilo nabožno in pridižno pripovedovanje, je terjalo: natančno opazovanje, učenje o zemeljskih rečeh, zbiranje in selekcioniranje izkušenj, iskanje vzrokov in predvidevanje posledic. »V besedilu«, pravi avtor, »ki nastane iz ustreznega opazovanja in mišljenja, se zato pojavljajo opisi (ki jih v eksemplih redko najdemo), osebna perspektiva (ki je v eksemplu praviloma ni, in spričo božje osevednosti ni potrebna), psihološko izdiferencirani premi govor (ki ga moremo v eksemplih srečati le vsake svete kvatre enkrat...)« (str. 57–58). Kmecl vidi v neke vrste poljudnih strokovnih spisih, ki so terjali poseben govor, uveljavljanje in krepitev nekaterih prvin pripovedne proze: »nazornost, fikcijo premege govora ter mimezis enkratne situacije; prav te provine tudi pogosto bližajo takratno poljudno strokovno prozo preprosto fabulirani anekdoti« (str. 59). Opazovanje in ugotavljanje navedenih strukturnih prvin v posameznih sestavkih, ki so bili objavljeni v drugi polovici štiridesetih in v prvi polovici petdesetih let v Novicah, je našega avtorja pripeljalo do takele ugotovitve: »Razumljivo je, da je nova količina (misli na časopisne potrebe, op. pis.) prisilila takratnega slovenskega izobraženca v intenzivno vajo (proizvodnjo) proznega pisanja. Izrazljivost slovenskega proznega jezika se je s takšno množično vajo bogatila na ravni natančnega opisovanja predmetov in dogodkov. Njeno stremljenje pa je potem hitro poskočilo na raven rudimentarne in kasneje vse popolnejše pripovedne uprizarjalnosti (dialog, premi govor, psihologizacija teksta, ritmična diferenciacija), še malo nad tem je začela gojiti posebne, učinkovitosti sporočila prilagojene pripovedne perspektive...« (str. 51–52). Po tako opredeljeni pripravi se zdi povsem logična in sprejemljiva teza, da se je bujni razcvet proze v petdesetih in šestdesetih letih pripravljal in da je »množični prodor slovenske pri-

povedne proze po letu 1858 prodor tistega pogleda na svet in literaturo, ki pomenja realizmu vsaj substrat, če že ni realizem sam: ne sicer kot deklariran akt. marveč kot spontana literarna uresničitev že dolgo snujočega in prodirajočega dvomečega in opazujočega duha« (str. 53).

Razkrivanje rojevanja pripovednih prvin, ki jih je ob zanimivi nanizanki zgledov avtor osmilil in jih prikazal v tvorni vlogi, pomeni pomemben prispevek k literarnozgodovinski podobi slovenske pripovedne proze in polni doslej dokaj prazen prostor védenja o njenih porodnih težavah. Poznavanje teh zakonitosti in pojavov lahko bistveno prispeva tudi k oblikovanju vrednostnih sodb o naši literaturi, saj vrednotenju ponuja možnosti za bolj objektivno in zgodovinskorazvojno osvetljena izhodišča. V sklop raziskovanja in opredeljevanja pripovednih prvin sodi tudi Kmeclovo ugotavljanje značilnosti in pogostosti pripovednega okvira (*»Pogostnost pripovednega okvira«*), ki je zanimiv odsev iskanja, kako naj v izkustveno in naravoslovno naravnem tedanjem času opravlja v slovenski pripovedni prozi pomembno funkcijo *»prenosa odgovornosti«*.

Nastajanje možnosti za uveljavljanje *»pripovedne proze novega tipa«* je v bolj ali manj tesni zvezi z nastajanjem slovenske meščanske mentalitete. Tej pa so bili blizu, kot ugotavlja Kmecl, pripovednoprozni način literarnega sporočanja, s predsodki neobremenjeno opazovanje in poudarjena narodnostna misel. V *»Intermezzu z mladim Trdino, Turnograjsko in Balantom Janežičem«* je naš avtor ponazoril odsotnost izraznih kvalitete novega tipa pripovedne proze pri mladem Trdini, ki v svojih začetkih *»povzema tradicije nabožne proze, le vera je druga«*. Avtor pripisuje njegovi prozi sicer korak v novo na ideološkem področju, odreka pa ji, da bi pomenila kaj novega za nadaljnji razvoj slovenske proze. Nekaj podobnega sodi tudi o Turnograjski. Pač pa opozarja na zanimiv pojav književne vrste v tistem času, in sicer idile ali sélanke (Balant Janežič je napisal sélanke *Slavoljub*; obj. v celovski Slaviji in Slovenski bčeli 1851), ki kaže tudi na *»obstoj razmeroma razvite meščanske mentalitete«*.

Nastop vajejske generacije pomeni vse močnejše uveljavljanje literarnih poskusov, iz katerih izžareva življenje *»kot vzročno posledična veriga odločitev, dogodkov, enkratnih, že psihološko utemeljenih človeških odzivov; iz tega sledi vrsta novih govorno-pripovednih postopkov, vrsta novih književnih funkcij književnega besedila«* (str. 70). Tudi odnos do narodnosti je mnogo bolj stvaren in premišljen. Avtorjev sklep v zvezi z začetki slovenske meščanske proze se glasi: *»Kombinacija naravoslovno utemeljenega kritičnega objektivizma in že obstoječe narodnoprjevalne meščanske ideologije, pa izredno širok obzor po sočasni literarni Evropi, ne da bi ta razgledanost pomenila hkratno zemarjanje domačega izročila, je porodilo nenavadno bogastvo pogledov, zamisli in načrtov — s tem pa tudi pravi razcvet in začetek slovenske meščanske pripovedne proze«* (str. 71). Kmecl je nato v štirih sestavkih (*»Jenkova pripovedna proza. Razmerje med ljudsko godčevo tradicijo in romantično literarno šolo«*; *»Meščanstvo kot dominantna Mencingerjeve pripovedne proze«*; *»Fran Erjavc podvomi v odrešilnost slovenske meščanske rodoljubnosti. Vajejski umolk«*; *»Narodno politična bojevitost pridobi Slovencem podlistek. Valentin Zarnik kot oče slovenskega feljtona«*) prikazal temeljne značilnosti pripovedne proze vajejcev (Jenka, Erjavca in Zarnika ter Mencingerja, ki se jim je pridružil ne-

koliko pozneje) in njihov delež ter novosti, ki so jih prispevali k razvoju slovenske pripovedne proze. Pri Jenku je dosedanje literarnozgodovinsko razpravljanje pustilo nekako ob strani možnosti, ki jih za razlago Jenkove proze ponujajo trije zgodnji spisi: *Kaznovana tercijska, Ljubljana in Predpustnica*. Po avtorjevem mnenju je bila »eden prvih vzorov pri nastajanju Jenkove pripovedne proze ... šaljiva ljudska zgodba, t. i. godčevska« (str. 76). To na eni strani, na drugi pa Jenkovi Spomini kažejo na »upovedenje ... novega tipa (izobraženkega pripovedno-poslušalskega kroga v sloostou« (str. 77). Tako Spomini ponazarjajo novo »značilno meščansko pripovedno situacijo z vsemi posledicami za slog in zgodbo« (str. 79). V Jenkovih najbolj upoštevanih pripovednih spisih *Tilka in Jeprški učitelj* pa sta se obe prikazani kvaliteti združili in dali »novo pripovedno strukturo«. Za konec te konstrukcije je Kmecl zapisal zelo pomembno trditev (ki logično sledi iz celotne zgradbe), da je namreč »razvidna začetna samoniklost te proze oziroma tista avtohtona osnova, nad katero je šele mogoče govoriti o mogočem oplivanju teh ali onih evropskih vzorov, teh ali onih literarnih programov« (str. 85). In tako je slovenski literarnozgodovinski javnosti ponudil svojo varianto razvojne podobe Jenkove proze. Prikazani zamisli ni moč odrekati utemeljenosti in logične izpeljave Jenkovega pripovednega razvoja, zlasti pa je vredno pozornosti upoštevanje okoliščin in spodbud, ki so vplivale na Jenkovo prozno oblikovanje znotraj slovenskih družbenozgodovinskih meja.

Zanimivo je avtorjevo ugotavljanje medsebojnega sožitja med pripovednikom in njegovo pripovedno prozo ter bralnim občinstvom, ki se je v obravnavani fazi kazalo kot pomeščanjeno in na katerega so bila tudi naslovljena na primer Mencingerjevega dela. Po snovni plati je Mencingerja zanimal meščanski človek izobraženec, »seveda na različnih ravneh meščanskosti«, in taka proza je gotovo prej privlačila meščane kot kmečkega bralca. Način Mencingerjevega pripovedovanja je povsem prilagojen takemu snovnemu upodabljanju (izčrpne so avtorjeve ugotovitve o »salonskosti« izražanja: konverzacijske teme, stilizacija premege govora, besedna figuratika itd.). Iz avtorjevega razčlenjevanja Mencingerjeve pripovedi je sledil sklep, da je v pripovedni prozi Janeza Mencingerja »mogoče uzreti enega najčistejših in najbolj doslednih ideoloških in tudi književnoformnih izrazov slovenskega meščanskega salona« (str. 92).

Frana Erjavca je Kmecl razglasil za »enega polemičnih utemeljiteljev svetobolja v slovenski književnosti« (str. 95). V *Avguštinu Ocepku* je »obstal na pragu tragičnega« in nato s svojim romantičnim svetoboljem nadaljeval še v pripovedih *Zamorjeni cvet* in *Zgubljeni mož*. Romantični junak in svetovljan je v *Zamorjenem cvetu* doma zaman iskal življenjsko srečo. »Družbeni recept ne rešuje vseh osebnih problemov, osebni problemi so tisto, kar se ne sklada zmeraj z družbenimi vizijami« (str. 103). V slovenski književnosti se je torej že tedaj pojavilo svetobolje, ki ga je slovenska literarna zgodovina doslej sicer vedno pripisovala šele zdamskemu Stritarju. Razumljivo pa je, da je Stritarjevo svetobolje nekoliko drugače uglašeno, kot je Erjavčevo, ki je zraslo iz domačih razmer in v stiku s slovenskim meščanskim salonom. To romantično nagnjenje, »dopolnjeno z živiljenjskim in filozofskim pesimizmom«, je mogoče opaziti tudi pri drugih vajevcih (Jenko, Mandelc, Zarnik), vendar je pri Erjavcu najmočnejše izbruhnito na dan, in sicer skoraj v »obliki ideološkega izziva«. Vajevska pripovedna epizoda je bila kratkotrajna, saj je ta generacija, še preden je

lahko začela uresničevati svoj pripovedni talent, že umolknila in se tudi življenjsko kaj kmalu nagnila k zatonu.

Našega avtorja so opazovanja vajevske pripovedne proze pripeljala do ugotavljanja, da je bila hkrati s svetobolnim pesimizmom vajevska pripoved prepovena tudi s politično praktičnostjo slovenskega meščanstva. »*Osamosvojitve te plasti 'vajevske' pripovedne proze pomenja rojstvo slovenskega časniškega podlistka*« (str. 105). Listek *Obraz državnega zbora* je spočel Valentin Zarnik in se potem preusmeril od »čistega« pripovedništva k feljtonistiki. In v tem je tudi uspel. Slovenski podlistek se je po avtorjevem mnenju izoblikoval kot »*najbojevitejši dosežek tiste ideološke plasti in tiste literarne funkcije v 'vajevski' pripovedni prozi, ki toori nenehno nasprotje svetovljansko romantičnemu pesimizmu, imenovali pa bi jo lahko slovenski narodno meščanski politični aktivizem*« (str. 110). Kmecl nam je tako v kar se da izrazitih potezah predstavil vajevske skupine in poudaril njeno ustvarjalno pripovedno raznovrstnost, čeprav izhaja v bistvu iz istih ideoloških osnov; predstavil jo je kot neposrednega nosilca in hkrati tudi že oponenta ideologije slovenske meščanske družbe, ki si je vse bolj utrjevala svojo gospodarsko, politično in kulturno pozicijo.

Ena izmed zelo popularnih pripovednih vrst, ki jo je uveljavilo evropsko meščanstvo, je bila kriminalka. V sedemdesetih letih smo jo dobili tudi pri nas, in sicer izpod peresa Jakoba Aleševca. S svojo razpravo o tem (*»Prve slovenske kriminalke. Homologizacija književne vrste s slovenskimi družbenimi razmerami«*) je Kmecl opozoril na načelne in teoretične vidike (v tem je bil dokaj izčrpen) in obenem prikazal Aleševčev primer kriminalke kot posrečene in z vsemi lastnostmi prave predstavnice te prozne vrste. Slovenska varianta kriminalke se je pojavila prav v času, ko se je »*naše meščanstvo šele bojevalo za osnovno enakopravnost znotraj pravnoupravnega sistema*« (str. 121). Temeljno sovistnost med vse bolj se uveljavljajočo družbeno strukturo pri nas — meščanstvom in slovensko prozno produkcijo, na kar Kmecl v svojem delu neprestano kaže, je seveda eden poglobitnih poudarkov tudi v našem primeru. Knjižna vrsta kriminalke pri nas »*ni mogla uiti slovenski meščanskosti svojega rojstva*« (str. 123).

V kontekstu dosedanjih Kmeclovih obravnav je tudi njegov pogled na slovenske književne programe sredi 19. stoletja (*»Slovenski književni programi sredi 19. stoletja ali prastara delitev na elitno in neelitno literaturo«*). Ugotovil je, da je »*najti v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja vrsto razmeroma trdno in jasno izdelanih pogledov na književno umetnost, na njenega avtorja in na njeno občinstvo pri nas*« (str. 133). Ti res niso bili tako manifestativno izraženi kot Levstikovo *Popotovanje iz Litiže do Čateža*, vendar pa še prav posebej pomembni zaradi tega, ker se »*oblikujejo kot opozicija Levstikovih peripatetiki*«. Po avtorjevem mnenju je mogoče že tedaj zaslediti delitev na elitno, elitistično literaturo in na ljudsko, poljudno, nižjo literaturo. Levstikovo osnovno merilo je bil bralec, in ker slovenske gospode ni bilo, po tej logiki tudi ni bilo gosposkega bralca — torej je bil »*edini možni bralec kmet, preprosto ljudstvo*«. V Levstikovem programu Kmecl opaža zadrego, ki jo je narekovalo tole protislovje: Levstik je poudarjal meščanske proznopripovedne vrste (roman), obenem pa je podcenjeval slovensko meščanstvo kot možno občinstvo. Izkazalo se je, da so bile potrebe in zahteve znatno širše in da Levstikov program nikakor ni mogel zadoščati niti tako razviti kulturno-politično-gospodarski na-

rodni skupnosti, kakršna je bila tisti čas naša« (str. 158). Pokazal je na zgodovinsko dejstvo, da sta Levstikov program in program Mohorjeve družbe »nekakšne predhodnice današnjega kolportážnega teksta«. To naj bi bila opozicija »nemogoči«, »meščanski«, »boljši« literaturi in tako je bilo ustvarjeno razmerje, ki ga pozneje lahko opazujemo med tako imenovano elitno in neelitno literaturo. V tistem času pa je obstajala še drugačna ocena bralca, kot je bila Levstikova. Bralec naj bi bil tudi meščan, ki resda ni imel takšne govorne tradicije kot bralec, ki je bil osnova Levstiku, vendar pa je sredi prejšnjega stoletja postajal odločilen za nastanek slovenskega naroda kot moderne gospodarske, politične in kulturne celote. In tako je v tistem času po avtorjevem mnenju »s staroslovensko generacijo, z vajejci in mladoslovenski« tudi to meščanstvo izpričalo »silen, krčevit napor, izoblikovati (tudi) slovenski salonski meščanski govor« (str. 140). Šlo je za »kozmopolitizacijo« slovenskega meščanskega salona in njegove kulture ter za dohitevanje Evrope; to je bilo sedaj veliko lažje kot npr. v Prešernovem času, ker je vse skupaj raslo iz »avtohtonega slovenskega družbenega zaledja«. V tej optiki avtor gleda tudi Jurčičev roman *Cvet in sad*, ki ga je zaradi značilne »dvopramenske pripovedne zgradbe« ocenil kot poskus »programske sinteze« med obema obravnavanima (sicer sprtima) pogledoma na slovensko literaturo.

Posebej je treba omeniti še Kmeclov poskus opredeljevanja Jurčičeve poetike proze. Izkazalo se je, da gre pri Jurčiču za »nenavadno intenziven napor po oblikovanju teoretsko ozavešene poetike pripovedne proze« (str. 152). Jurčičeva samoniklost pri oblikovanju teorije proze in proznem oblikovanju je bila doslej vse preveč prekrita s plastjo mnenja o Levstikovi šoli in njegovih vplivih. Zato je Kmeclovo odgrinjanje teh Jurčičevih lastnosti toliko bolj dragoceno in literarnozgodovinsko pomembno.

Matjaž Kmecl obravnavane literarne tvornosti ni umetnostno-estetsko vrednotil, marveč ugotavljal njene razvojne zakonitosti in še posebej tesne zveze in sočasnost med razvijanjem slovenske literature in »družbenim ozaveščanjem domačega politično gospodarskega meščanstva«. Prodorno in smiselno uvajanje kategorije bralca v razjasnjevanje nekaterih značilnih teženj v slovenski prozi v drugi polovici 19. stoletja pomeni zanimiv in nov pogled na literarno dogajanje pri nas. Avtorjeva metoda opazovanja pripovednih tekstov, njihovih struktur in obenem okoliščin, ki jih obdajajo, ter iskanje zvez med proznim oblikovanjem in uveljavljanjem meščanstva je dalo vrsto tehtnih rezultatov, ki jih bo pri nadaljnjem — morda bolj sintetičnem — prikazovanju razvoja slovenske pripovedne proze v vsakem primeru treba upoštevati in na njih graditi. Priznati mu moramo izreden smisel za komunikativno literarnozgodovinsko razpravljanje in prizadevnost, da bi na čimbolj privlačen in zanimiv način posredoval svoje ugotovitve. Vredno je omeniti tudi visoko stopnjo avtorjeve sposobnosti za sistematično in pregnantno opredeljevanje pojavov in zakonitosti v literaturi. Delo je nedvomno tehten prispevek k slovenskemu literarnemu zgodovinopisju.

Gregor Kocijan
PA Ljubljana